
SOZINA DO POČETKA XVIII VIJEKA

Savo Marković

Considering historiography, published and unpublished historic sources, this work focuses on political and religious changes in the related region in a period of fervent social occurrences. Available data are pointing to the coexistence of Christian denominations during the second half of the 17th century as well as to a significant religious change in population at the beginning of the 18th century. The sources are also confirming the visitations of Sozina by the prelates of Bar such as Giorgio Bianchi and Andrija Zmajević. Regarding the fact that certain interpretative inertia has been a characteristic of previous historic analyses, the documents which are considered here are significant testimonies of life on the border receptive to different influences.

Sozina, jugozapadni dio Crmnice i južni dio Gluhog Dola, zahvata područje valovite zaravni oivičeno planinskim grebenima, površine 11,28 km². Više poljica (*Ljubanica, Popov do, Ljevačko polje i Martinići* u Donjoj Sozini) nalazi se na prostoru koje se proteže od *Din vrha* (869 m) na severozapadu, do *Vrsute* (1185 m) na jugoistoku. Naselje je rasprostrto po sozinskim poljima, a kroz njega prolazi staza, od *Prešeke* (622 m) i Donje Sozine, koja se spušta do Sutomora, kojem ono administrativno i pripada.¹

¹ Marko OSTOJIĆ, *Crmnica – položaj, granice, veličina teritorije, pojam i ime; geografska karta*; Crmnica, opšti dio, grupa autora, Virpazar 2009., str. 66. Navodi se i da odnosno područje obuhvata površinu od 10,56 km². Pavle S. RADUSINOVIĆ, *Naselja stare Crne Gore*, posebni dio, SANU, knjiga DLXII, odeljenje društvenih nauka, knjiga 92, Beograd 1985., str. 71.

Shodno historiografskim saznanjima i preovlađujućim mišljenjima, razgraničavajući Gluhi Do i Limljane od Spiča, Sozina je prema J. Erdeljanoviću „od prilike“ do početka XVII vijeka bila u pošedu Paštrovića, a od tada, preoteta od Gluhog Dola, počinje se intenzivnije naseljavati. „Po narodnom predanju u Crmnici planina Sozina bila je najpre paštrovićska, pa su je od prilike u početku 17. veka preoteli Gluhodoljani, te je i danas njihova.“ Isti autor navodi da se u Gluhom Dolu zna „puno pojedinosti o tome preotimanju Sozine od Paštrovića.“ U gluhodolskom „Donjem Selu ima saborna crkva Sv. Petka, koju su gradili „primorci iz Bečića“ i koja je ostala Gluhodoljanima, pošto su „pregnali te Bečiče“.² J. Vukmanović navodi: „Gluhodoljani su veoma rano protjerali Bečiče iz Donjeg Sela i oteli od Primoraca Ilijino brdo i Bijelo Polje.“³ Prema P. Radusinoviću, koji se u potpunosti nadovezuje na J. Erdeljanovića, vjerovatna je pretpostavka da su se sukobi između Gluhog Dola i Paštrovića oko planinskih pašnjaka na Sozini „završili“ početkom XVII vijeka tako što su se Gluhodoljani izborili da koriste planinu, uz naplatu travnine. J. Vukmanović, koji kaže da je *Din Vrh* (Divlji vrh)⁴ tromeda

² Jovan ERDELJANOVIĆ, *Stara Crna Gora*, Beograd 1978., str. 90-91, 195.; Jovan VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, Cetinje 1960., reprint Podgorica 2002., str. 76.

³ Jovan VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 4.

⁴ O značenju ovoga toponima u radu objavljenom 1931. g. opredijelio se Ivo Pilar: „Na kopnenoj strani jezerskoga gorja ispelo se od rijeke Lima 682 m visoko *Ilijino Brdo*, sa crkvicom na vrhu sv. Iliji posvećenom. Na desnoj strani rijeke Lima, koja utječe u Crmnicu, a ova u Skadarsko jezero, ispeo se 866 m visoko kršni i rastrgani *Divlji Vrh*. Oznaka *Divlji Vrh* može se tumačiti tako, da je posvećen *Divi* ili *Devi*, a može se i tako, da je on *divlji*. Ja prvo tumačenje držim vjerojatnijim.“ Ivo PILAR, *O dualizmu u Vjeri Starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, knj. 28, Zagreb 1931., str. 55.

između Paštrovića, Crmnice i Spiča, navodi da je stara paštrovska granica sa Crmnicom išla od „Krastava Kamena na Malu Trojicu, Velju Trojicu, Ozren, Mali Soko, Velji Soko, Štrbinu, Krstac od Glavoča, Rasovatac i izbijala na Triroge.“⁵ Međutim, ističe P. Radusinović, trvenja među njima su se u stvari nastavila do 1840. godine, kada je povlačenjem granice između Crne Gore i Austrije Sozina pripala Crnoj Gori „i ostala od tada stalno u Crmnici“, a useljavanje u nju je povećano.⁶ Izvjesno je da posedi nijesu slijedili razgraničenja. D. Živković ističe da se Austrija zalagala „da se imovinsko-pravni problemi što prije razriješe tako što će zemljište crnogorskih podanika na njenoj strani granice biti procijenjeno i izloženo prodaji. Okružna administracija će već u oktobru 1841. g. preduzeti u tome pravcu hitne mjere. Kotorski poglavar Ivačić traži od Petra II da se nekretnine Crmničana na Paštrovskoj gori krajem oktobra ustupe Austriji i prema utvrđenoj vrijednosti isplate. Javna kupoprodaja bila je izvršena decembra 1841. godine. Raniji vlasnici za svoje djelove zemljišta dobili su 3.266 talira.“⁷ Stavove J. Erdeljanića i J. Vukmanovića slijedi i V. Boljević-Vuleković, koji navodi da su se i nakon početka XVII v. sukobi između Crmničana i Paštrovića nastavili i da nijesu prestajali, jer su Paštrovići htjeli da povrate Sozinu, a Crmničani su nastojali da zagospodare i Paštrovskom gorom. „Pored ekonomskog (ove planine su poznata pasišta) na ove sukobe uticali su i politički faktori.“⁸ J.

⁵ J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, Cetinje 1960... op. cit., str. 6-7.; J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 2, 112.

⁶ Pavle S. RADUSINOVIĆ, *Naselja stare Crne Gore*, posebni dio, ... op. cit., str. 32, 56, 71-73.

⁷ Dragoje ŽIVKOVIĆ, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom II, Cetinje 1992., str. 442.

⁸ Vojislav BOLJEVIĆ-VULEKOVIĆ, *Crmničko pleme Boljevići u prošlosti Crne Gore*, Podgorica 1995., str. 20-21.

Vukmanović u djelu *Crmnica*, objavljenom 1988, najdalje odlazi s pretpostavkama u vezi sa stranama u sukobu, navodeći da su Crmničani „vodili dugu i krvavu borbu sa Spičanima i barskim Turcima oko preotimanja planine Sozine koja je bila u turskoj granici, a vlasništvo većinom Spičana.“⁹ „Borbe sa Paštrovićima, kojima su povremeno pomagali Spičani i Barani, vođene su i kasnije, sve do sredine XIX vijeka, dok Gluhodoljani nisu dobili Sozinu i dio Paštrovske planine. Računa se da je u otimanju Sozine i Paštrovske planine poginulo oko 300 Gluhodoljana.“¹⁰ Svakako je značajan zapis o Gluhodoljskoj knežini od 1. oktobra 1807. g., atribuiran predstavniku francuske vlasti u Kotoru Forlaniju, u kojem se ne spominje Sozina: „*Quella di Gluidò è composta di quattro Villaggi: Gluidò, na Jassen, Gluidò Visepoglia, e Bukovik.*“¹¹ „Kad je 1840. povučena crnogorsko-austrijska granica, Sozina je konačno pripala Crmnici.“¹²

Marko Ostojić, u djelu *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, objavljenom 2006, prema predanju i izvorima koje je objavio Gligor Stanojević, navodi da su planina Sozina i dio Gluhog Dola bili najprije teritorija Paštrovića, pa su negde krajem XVI i početkom XVII vijeka Gluhodoljani preoteli te oblasti. On međutim ukazuje na to da će se granične borbe u korist Gluhodoljana nastaviti i kroz prvu polovinu XVII vijeka.¹³

Da arhivski izvori sadrže još podataka o zbivanjima na području prožimanja interesa Crmničana i Paštrovića kojima predsto-

⁹ J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 4.

¹⁰ J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 112.

¹¹ Tomica NIKČEVIĆ, *Još jedan francuski izvještaj o Crnoj Gori sa početka XIX vijeka*, Istorijski zapisi, god. XXI, knjiga XXV, 2, Titograd 1968., str. 270.

¹² J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 4.

¹³ Marko OSTOJIĆ, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006., str. 38-40.

ji historiografska interpretacija svjedoči i rad Bogumila Hrabaka u kojem se navodi da su Paštrovići krajem XVII vijeka „ipak držali Gluhi Do, ali su vinovu lozu i voćke u tom selu kao i u susjednom Popovu Crnogorci popalili 1690. godine.“¹⁴ Drugopomenuto selo svakako je lokalitet na Sozini.

Dobra naseljenost je karakterisala to područje i u prethodnim razdobljima, što će potvrditi podaci iz prezentiranih dokumenata. Na Sozini je 1925. godine živjelo 166 stanovnika.¹⁵ Nakon Drugog svjetskog rata, na osnovu popisa iz 1948. godine, broj od 188 stanovnika Sozine gotovo da je odgovarao njihovom broju zabilježenom 1697. godine. Prema sljedećem popisu iz 1953. u naselju je živjelo 166 stanovnika. Do 1955. na Sozini je stalno živjelo 69 domaćinstava.¹⁶ Prema popisu iz 1961. zabilježeno je 126 stanovnika, a na osnovu cenzusa iz 1971. godine 78 stanovnika. U naselju su septembra 1973. godine živjeli: *Masoničići* (9 domova), *Ćeklići* (doseljeni vjerovatno u XVIII v. iz Ćeklića u Katunskoj nahiji,¹⁷ 3 doma), *Vojvodići* (3), *Vuksanovići* (2), *Kneževići* (2), *Šainovići* (2) i po 1 dom *Kovačevića*, *Ostojića*, *Raičevića*, *Đuranovića*, *Đuraševića*,¹⁸ *Vukčevića*, *Bujića* i *Stanišića*.¹⁹ U

¹⁴ Bogumil HRABAK, *Crmnicka nahija u Karamahmudovom zemanu (1777-1796)*, Istorijski zapisi, god. LXII, br. 1-2, Podgorica 1998., str. 94.

¹⁵ Branko NIKAČ, *Stanovništvo Crmnice od davnina do 1991.*, Crmnica, nasljeđe i budućnost, Vir 2002., str. 67.

¹⁶ Vladimir NIKALJEVIĆ, *Crmnica – opšti podaci*, Crmnica, nasljeđe i budućnost, Vir 2002., str. 31.

¹⁷ *Crmnica, Rodoslovi*, Glavni i odgovorni urednik Branislav Marović, Virpazar 2005., str. 145.

¹⁸ Bratstvo *Zec* u Mišićima u Spiču je ogranak bratstva *Đurašević*, kojih danas tamo nema. Pripadnik/ci porodice *Zec* oselili su se u *Ilino Brdo* đe su pribraćeni *Masoničićima*. Rade NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium) – Nehaj/Sutomore/Čanj*, Beograd 1997., str. 130-131.

¹⁹ P. S. RADUSINOVIĆ, *Naselja stare Crne Gore*, posebni dio, ... op. cit., str. 72.

posljednja tri popisa evidentno je dalje iseljavanje i značajan pad broja stanovnika Sozine, tako da je 1981. u njoj živjelo 28, 1991. g. – 8, a 2003. g. – 6 stanovnika.²⁰

Spičanska tradicija pamti da su *Brkani*, drugo po brojnosti bratstvo Zankovića, prije spuštanja u to mjesto živjeli, po kazivanju starijih, duže vremena u Sozini, đe postoji lokalitet *Brkanova glavica*.²¹ Pasišta za stoku bila su im zajednička s Obradovićima (koji su poticali iz Like, odnosno Dalmacije). Patron Petar *Obradovic, antivarino*, plovio je svojim pjelegom 1769. g. za Istru, dok je Marko *Vbradovich* još 1764. g. plovio u Ankonu.²² I jedni i drugi slave Sv. Nikolu (6. decembra), što upućuje i na najčešće spominjanu crkvu u Sozini. *Vuksanovići*, koji se ne dovode u srodstvo s bratstvom u Gluhom Dolu, po porodičnom predanju su do 1571. godine živjeli na rijeci Željeznici, a nakon toga su pod pritiskom Turaka izbjegli iza Vrsute u Sozinu, đe su ostali izvjesno vrijeme, da bi se zatim, možda početkom XVII v., spustili u Brce.²³ *Luka Vuksanov* je bio barjaktar već 1717/18. g., dok su „*Stephanus Vksanovich de Barza...et sva vxor Andreana*“ podigli most 1782. g. preko rječice na prilazu Brcama.²⁴ Stanovnici Miljevaca, uglavnom *Hrvatini*, nekad brojno bratstvo sa preko 30 domaćinstava, odnosno „90 muških glava“, najkasnije su se spustili na primorsku stranu planine, ali su u Sozini zadržali svoje zemlje i planinska pasišta.²⁵ Iako se i

²⁰ *Sozina*, Vikipedija; geografske koordinate: 42° 10' 03" SGŠ i 19° 04' 10" IGD; 647 m nadmorske visine. <http://sr.wikipedia.org...> (6. 11. 2009.).

²¹ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium) – Nehaj/Sutomore/Čanj*, ... op. cit., str. 111.

²² Nikola ČOLAK, *Regesti marittimi croati / Hrvatski pomorski regesti (Settecento, I parte: Navigazione nell'Adriatico)*, sv. I., Padova 1985., str. 241.; sv. II, Padova 1993., str. 567.

²³ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium) – Nehaj/Sutomore/Čanj*, ... op. cit., str. 101-102.

²⁴ Nikola DUDIĆ, *Selo Brca kod Bara*, str. 46, 50.

²⁵ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium)*... op. cit., str. 103-104.

danas u sozinskom zaseoku *Mukodo*²⁶ bilježe 2 kuće u vlasništvu Hrvatina,²⁷ u drugoj polovini XVII v. oni se spominju kao Spičani: *Nicolò Harvatich da Spizza*, đakon Bara, bio je pitomac zavoda u italijanskom Femu od 10. V 1675. do 9. IX 1680. godine, a zatim misionar u Spiču.²⁸

Niko *Lukši* iz Sozine, zajedno s još trojicom prvaka i savjetnika opštine Spič tužio se 1717. godine Mlečanima da Paštirovići stalno napadaju njihove kuće i stoku.²⁹

Učitelj Luka Jovović (1865-1944) je „zabilježio da su Zupčani živjeli u Donjoj Sozini, u podnožju Sozine, gdje je zemljište veoma zupčasto, po čemu je i mjesto dobilo ime Zupci. Tu se i danas nalaze razvaljene suhomedje, kuće, ublovi i zemljana guvna. Odatle su ih odagnali Crmničani. Zupčani su se onda naselili kod Ribnjaka, više današnjeg sela, kada su i katoličku vjeru primili... Šćepan Mali sa Crmničanima napadne Zupčane, razruši manastir Ribnjak i Zupčane raseli. Ovi su se onda spustili, gdje i danas žive.“³⁰ Shodno navedenom, J. Vukmanović navodi: „U Sozini su stanovali Zupci, koji su se ovdje zvali *Sozinići*. Odavde su ih protjerali Crmničani, i oni se nastane više Ribnjaka... na mjestu Povrije.“³¹

²⁶ „Mukodo“, njiva; J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ... op. cit.*, str. 365.

²⁷ V. NIKALJEVIĆ, *Crmnica – opšti podaci*, Crmnica, nasljeđe i budućnost, Vir 2002., str. 31.

²⁸ Vittorio BARTOCETTI, *Il Collegio Illirico di San Pietro e Paolo di Fermo (1663-1746.)*, Studia Picena, Fano 1935., p. 154.

²⁹ Miloš I. MILOŠEVIĆ, *Oko pokušaja osvajanja Bara i Ulcinja 1717. i 1718. godine*, Istorijski zapisi, god. XIII, knjiga XVII, Sv. 4, Titograd 1960., str. 803.

³⁰ Andrija JOVIĆEVIĆ, *Crnogorsko primorje i Krajina*, Beograd 1922., reprint, Cetinje 2004., str. 81.

³¹ J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 114.

Za Zupce (*Subsi*),³² koji se spominju u mletačkim privilegijama Baru iz 1443. g., Antonio Baldacci 1898. godine piše: „To je latinsko selo za koje se priča da su ga osnovali naseljenici iz Hercegovine u prošlim vjekovima...“.³³

* * *

Kod toponomastičkog razmatranja značajno je istaći da je oronim *Sozina*, poput *Sutormana* i *Rumije*, prepoznat kao toponim romanskog porijekla.³⁴ Šušanj, *Sušân*, prema dočetku *-an*, dovodi se u vezu sa rimskim pošedovnim toponimom *-anum* od gentilicija *Sosius*, što bi se moglo odnositi i na Sozinu.³⁵

Vjerovatno se neki od toponima pomenutih u uvodnom dijelu navode u darovnicama Ratačkoj opatiji s kraja XIII odnosno početka XIV vijeka.³⁶ Kraljica Jelena i kralj Milutin³⁷ proširili

³² Đurde BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd 1962., str. 163, 165.

³³ *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, Predgovor – Vukić Pulević & Daniel Vincek, Cetinje 1991., str. 631.

³⁴ Miloš ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku*, Beograd 2003., str. 250.

³⁵ Petar SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Zagreb 1973., pretpisak 1988., str. 365. Cfr.: domaći naziv Vlaha *romanus*>*rumin*. Ibid., str. 150.

³⁶ U istoriografiji se navodi 1288., i kao vjerovatna, 1306. g. Cfr.: Momčilo SPREMIĆ, *Ratačka opatija kod Bara*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga VIII, Spomenica Mihaila Dinića, 1, Beograd 1964., str. 193.; Moric FABER, *Pravo barskih nadbiskupa na naslov „primas Srbije“*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVII. 1905., Sarajevo 1906., str. 471. „(1305-1307) 15. martii. Cathari. Stephanus Uroš, Serbiae rex, confirmat donationem factam a matre Helena monasterio S. Mariae Rotaciensis. † Изредно...“ *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, edidit Fr. MIKLOSICH, Viennae 1858., p. 67.

³⁷ Ivan Marković navodi da je Milutinova hrisovulja „potvrda darovštine“ kraljice Jelene. „Miklošić meće ovu diplomu između 1305. i 1307.“ Ivan MARKOVIĆ, *Dukljansko-Barska metropolija*, Zagreb 1902., str. 106-108.;

su pošede čuvenog hodočasničkog odredišta: „Dajem talenat svetome hramu tvome, koji je u ‘Rtcu, svetoj Bogorodici rtačkoj, Dubovicu, Sburinu,³⁸ i Bratoš³⁹ i Topliš,⁴⁰ Šaptine i Spilani, i s medjama. A ovo su medje: od Lastve, kako teče potok Mostc u lastovsko blato, iznad Mostca uzbrdo dovrh gore, a odvrh gore u šaptinsku stienu (*skalū*), od šaptinske ulice u Suhi potok, od Suhoga potoka u **Presjeku**, od Presjeke⁴¹ u

Savo MARKOVIĆ, *Barski patricijat*, Bar 1995., str. 47-48. Original Milutinove povelje, pisan na pregamentu, nalazi se u Bečkom arhivu, a kancelarijska kopija u Veneciji. Povelja bi mogla biti izdata 15. marta 1306. godine, kako ju je približno datirao F. Miklošić, a s dosta argumenata i M. Spremić. Cfr.: Božidar B. ŠEKULARAC, *Dukljansko-zetske povelje*, Titograd 1987., str. 134-138.; M. SPREMIĆ... op. cit., str. 193-194.

³⁸ *Potok od Rabika (Burine)* je u Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, ... op. cit., str. 433.

³⁹ *Bratež*; pašnjak u Kaludercu – u Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*... op. cit., str. 62, 432.

⁴⁰ *Topliš* je jedan od glavnih izvora u Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, ... op. cit., str. 433.

⁴¹ „Zbog toga dajem i ustupam manastiru Praskvice, takođe manastiru Gradište ili Dubovici ova imanja, *Burinom, Brates, Toplis, Septina, Berglianem, Seglianem, Thesem* sa njihovim granicama. Dubovica je susjedna Lastici i njene su granice od izvora koji je od Save sve do *Ponticula* (Mostca), od Septime sve do korita rijeke *Torrentis*, koju nazivaju *Siccun*, a uliva se u **jezero, od jezera sve do Presike, a od Presike** sve do Gradišta; od **vrha** planine **Dievin** sve do Spiča, od Spiča sve do Kalca, od Kalca sve do *Plies-a*, od *Plies-a* sve do planine Svinšte, smještene u regionu Ostrovice, od Ostrovice sve do Zelenike, koja gleda ka moru...“. Cfr.: *Monumenta Montenegrina*, knjiga III, tom 1., Priredio, predgovor i rječnik napisao Vojislav D. Nikčević, Podgorica 2001., str. 157, 158-159. – „Hoc loco et non separatim adducendae sunt *litterae spuriae*, quibus idem rex a. 1310. 15. martii „monasterio Prasquizzae, item monasterio Gradistae sive *Dubovizzae* has villas Burinom, Brates, Toplis, Spetinum, Berglianem, Seglianem, Thesem cum courm con-

Gradište⁴² i od **Djevina vrha**,⁴³ od Cpiča u Kale,⁴⁴ u Pliš u Toplišem, u brdo Svinište, u Malu Ostrvicu,⁴⁵ u Zeleniku, kako gleda u more (*ot Stolac*):⁴⁶ kao što je zapovjedila gospodja mati moja, kraljica Jelena, i ona je dala i zapisala, to potvrdi vlast moja i zapisa, da je za hranu starima, za odievanje sliepim i hromim, i braći; i da je to slobodno od svih rabota gospodskih malih i velikih, i od mogućih u zemlji vlasti moje, da se ne povriedi što je ovdje kazano da je crkovno.“⁴⁷

fibus“ (ad Ponticulum in lacum in Gradistam, ab vertice montis Dievin, ad Spizzam, ad Calez, Plies, Ostrovizzam, „Zelenikam quae ad mare prospicit“), a matre sua Helena donatas confirmat...“.

Cfr.: Savo MARKOVIĆ, *Studia Antibarensia*, Perast 2006., str. 129-131, 183-186.; Milan v. ŠUFFLAY, *Die Kirechenzustände in vortürkischen Albanien*, Budapest 1916., s. 49.; Milan ŠUFFLAY, *Srbi i Arbanasi*, Beograd 1925. – Zagreb 1991., str. 76. M. Spremić na osnovu navedenog ističe: “Prema M. Šufčaju, ratački posjedi graničili su se u XIV veku s imanjima Sv. Nikole Vranjinskog.” *Ratačka opatija kod Bara...* op. cit., str. 194.; R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium) – Nehaj/Sutomore/Čanj*, Beograd 1997., str. 16-18.

⁴² Gradište je njiva u Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići, ...* op. cit., str. 433.

⁴³ Pašnjak odnosno šuma koja pripada Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići, ...* op. cit., str. 433.

⁴⁴ *Kalića (Kalac), Pod Kalac* - pašnjaci odnosno šume koje pripadaju Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, Cetinje 1960., reprint Podgorica 2002., str. 433.

⁴⁵ Pašnjak odnosno šuma koja pripada Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići, ...* op. cit., str. 434.

⁴⁶ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium) ...* op. cit., str. 17.; Pašnjak odnosno šuma koja pripada Buljarici. J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići*, Cetinje 1960., reprint Podgorica 2002., str. 434.

⁴⁷ „Ta su mesta sad u Crnoj Gori, u crmničkoj nahiji, u spičkom okrugu i oko Kastelj-lastve. Iz *Acta archivi veneti* vidimo, da je Rtački manastir zauzimao

Analizirani podaci kasnijeg nastanka iz latinskih i italijanskih pisanih dokumenata pokazuju odudaranje od uvriježenih istoriografskih shvatanja, koje ona ili nijesu poznavala ili su zanemarivala. Pri tome, uočljiva je dobra naseljenost toga područja s izuzetno povoljnim ljetnjim klimatom,⁴⁸ đe se na umjerenoj visini miješaju planinski i morski vazduh, što se ogleda i u tradiciji prema kojoj su i Vlasi sa Cetinja i Katunske nahije, odnosno stanovnici tog područja dolazili sa stokom na pasišta,⁴⁹ koja su se naplaćivala.⁵⁰ Primjetna je i ranija usmjerenost i pripadnost Sozine Baru, Gluhom Dolu, pa čak i prilično autonoman položaj u zajednici sa Spičom.

Ovđe prikazani istorijski izvori, pisani latinskim i italijanskim jezikom, donose mnoštvo podataka o ranijem razdoblju istorijskog trajanja ovoga područja, ukazujući na značajne društvene i posebno vjerske procese koji su se odvijali na jednom naizgled marginalizovanom prostoru.

Sozina se, koliko je poznato, najranije spominje u istorijskim izvorima 3. oktobra **1370.** godine, kada „**Michoe Stieповich de Sossine iuxta Antibarum**“ odlazi na rad i učenje obučarskog zanata; *locat se apud calegorium* u Dubrovniku.⁵¹

zemlje od Sutturmana do Antivari, ...“: Ivan JASTREBOV, *O pravoslavnim srpskim starim i novim crkvama u staroj Zeti – sadašnjem skadarskom okrugu*. Glasnik srpskog učenog društva, Knjiga XLVIII, Beograd 1880., str. 361.

⁴⁸ P. S. RADUSINOVIĆ, *Naselja stare Crne Gore*, posebni... op. cit., str. 73.; J. ERDELJANOVIĆ, *Stara Crna Gora*, Beograd 1978., str. 26, 31, 226, 300.

⁴⁹ Cfr.: Jovan L. VUKMANOVIĆ, *Geografski pregled Crmnice*, Cetinje 1950., str. 26.

⁵⁰ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium)* ... op. cit., str. 117.

⁵¹ Ludovicus THALLÓCZY – Constantin JIREČEK – Emilianus SUFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Volumen II., Vindobonae MCMXVIII, reprint Tiranë, Prishtinë – 2002., p. 80 (346).

U dubrovačkim *Lamenta de foris* od 6. marta 1371. godine, *Milchus Panchoç et Miltien Seyçich conqueruntur supra Jurech*⁵² *Martinich*⁵³ *de Çetta de Gluchi dol* - sluge istih. Vjerovatno je riječ o stanovniku Sozine, s obzirom na njegovo prezime koje je istovjetno sa spomenutim zaseokom Donje Sozine. Martinić *aufugit ab ipsis de Antibaro, furatus naffum argenti* 6 unci, 40 lakata bijelog sukna, *paria 4 inter camisas et mutandas lineas, duo pilia(!) de lana, securim, ensem, clamidem unam de mercina, libras de piperi*.⁵⁴

U sporazumu sklopljenom između mletačkih poslanika i Đurđa Brankovića u Drivastu, 11. novembra 1426. g., spominju se i granice Ratačke opatije: *Item dechiaremo li confini de sancta Maria de Rocez commenzando de Mostrez confina cum la Scua, e confina cum Milos Mazuppa e in zima de la montagna, et anchora Linoberd*.⁵⁵ Ovđe je možda naveden lokalitet *Ilijino brdo*, koje se pruža sjeverozapadno od Sozine, na području Gluhog Dola. Navodi se i kao *Ilino Brdo*,⁵⁶ *Ilino brdo*, na kojem je jedini izvor (*Ilin brdo*) na području Sozine, pa se stanovništvo

⁵² *Sv. Đurac* se navodi kao jedan od toponima koji dotiče sozinsko područje. P. S. RADUSINOVIĆ, *Naselja stare Crne Gore*, posebni dio, ... op. cit., str. 71.

⁵³ „Martinići“, njiva; J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka* ... op. cit., str. 365.

⁵⁴ L. THALLÓCZY – C. JIREČEK – E. SUFFLAY, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, Volumen II., Vindobonae MCMXVIII, ... op. cit., p. 63 (274).

⁵⁵ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium – Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike*, Sakupio i uredio Sime Ljubić, Knjiga IX., JAZU, Zagreb 1890., str. 15.

⁵⁶ Na kojem je još 1902. g. konstatovano postojanje rude gvožđa, zatim mangana i kaolina. J. L. VUKMANOVIĆ, *Geografski pregled Crmnice*, Cetinje 1950., str. 33.; *Crna Gora vrata Balkana, Putopisi i zapisi evropskih botaničara*, ... op. cit., str. 851.

služilo vodom i iz kamenica.⁵⁷ Međutim, spominje se i zaselak *Ilijino Brdo* u Buljarici; planinsko naselje na južnoj strani istoimenog brda kojem je groblje u manastiru Gradište.⁵⁸ Ratačka opatija ušla je u barski distrikt na izričit zahtjev Đurđa Brankovića, iako su se većim dijelom prve polovine XV v. njeni pošedi nalazili u graničnom području s Mletačkom Republikom.⁵⁹

Alvise Sosina naveden je u testamentu od 18. septembra 1537. godine, kao *barba Andrea*-e pokojnog *Francesca* iz Bara, nastanjenog u venecijanskom predjelu Dorsoduro, najvjerovatnije trgovca suknom i engleskim karisejima. Vjerovatno je žena pok. Frana, majka Andrijina, bila sa Sozine.⁶⁰

Domina Catharina filia quondam Stephani Petanovich de Sosina, teritorii Antibari, žena *Georgii* Ilije Putijevića iz Spiča, mornara na ratnoj galiji kojom je zapovijedao Andrea Bernardi, odredila je 3. maja 1547. godine, uz saglasnost svojeg muža, za svojeg punomoćnika Bogdana Vukmanovića (iz Crmnice?), stanovnika Bara, sestrića njenog muža Đorđa (*procuratorem Bogdanum Vuchmanovich, habitatorem Antibari, sororium dicti Georgii*), da je zastupa pred vlastima u Baru. Prokurator je trebao da vodi računa o Katarininim interesima u pogledu nasljeđa zavještanog testamentom njene sestre, pok. **Radne**, udovice obučara Nikolice iz Bara.⁶¹

⁵⁷ V. NIKALJEVIĆ, *Crmnica – opšti podaci*, Crmnica, nasljeđe i budućnost, Vir 2002., str. 31.

⁵⁸ J. VUKMANOVIĆ, *Paštovići*, ... op. cit., str. 44, 435.

⁵⁹ M. ANTONOVIĆ, *Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i ...* op. cit., str. 219.

⁶⁰ Archivio di Stato di Venezia, Notarile Testamenti, b. 873, br. 59, 18. IX 1537.

⁶¹ Risto KOVIJANIĆ, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV-XVI vijek)*, knjiga II, Titograd 1974., s. 79.

Luca Zosina se spominje **1552.** godine u Veneciji, kao svjedok u testamentu jednog Paštrovića.⁶²

Sljedeći podaci govore o graničnim razmiricama Paštrovića i Gluhodoljana, pri čemu se pominju prezimena pojedinaca koji su mogli poticati sa Sozine. Jedan od njih, *Vuceta Bugdanovich de Cernice*, pominje se 11. juna **1553.** godine kao muž Andeline, kćeri kneza Pavića iz Njeguša. Knezu Paviću pripadala je đevojačka sprema njegove kćeri Andeline, udove Ivanca Rautovića iz Krtola, pošto je bila riješila da se ponovo uda. Miraznu spremu je bila ostavila kod kotorskog vlastelina Nikole Vrakjena. Preudajom za Vučetu Bogdanovića mogla je iste mirazne stvari dobiti ponovo samo od oca. To bi mogao biti Vučić Bogdanović, jedan od osam članova suda dobrih ljudi iz Gluhog Dola (i Sozine), koji su s predstavnicima Paštrovića riješili sukob i uglavili mir između **Gluhodoljana i Paštrovića** oko granice na **Prevezi** (pretostavljena kao granično mjesto na Sozini), koja je pripala - zapravo i dalje ostala⁶³ - Paštrovićima, „kao što oni drže i dio Sozine“.⁶⁴ Ugovor o miru sačinjen je pred rektorom i providurom u Kotoru 28. maja **1560.** godine. „Granica je bila postavljena od Crmnice (vjerovatno se misli na izvorište rijeke Crmnice) preko Velikog Točila, Suve stijene, Crvenog brijega, Poljanice i Todorove ulice do Bukovice. Granica je bila ovako postavljena zato što su Paštrovići od ranije posjedovali isto zemljište.“⁶⁵ Prijevod ugovora koji se u prijepisu čuva u arhivu u Veneciji, sadrži imena svih članova tog suda. Iz Gluhog Dola su bili: Božo Nikolin Prveniće (ili Pribeniće),⁶⁶ Vuleta

⁶² Archivio di Stato di Venezia (ASV), Notarile Testamenti.

⁶³ J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica, antropogeografska i etnološka ispitivanja*, Beograd 1988., str. 111.

⁶⁴ J. VUKMANOVIĆ, *Paštrovići, ... op. cit.*, str. 6.

⁶⁵ M. OSTOJIĆ, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006., str. 39.

⁶⁶ Cfr.: *unam peciam terre in Chreglica in Pribcovina*; u Gluhom Dolu - 15. IX 1442. g. ASV, Senato Mar, Registro, n. II., p. 158' Die XI Juli, in Collegio (1446).

Novaković,⁶⁷ Andrija Ivanović,⁶⁸ Vučić Bogdanović,⁶⁹ Ivanac Đurisavić,⁷⁰ Drago Andrin,⁷¹ Rado →**Stijepović**⁷² i Rado Bogdanović.

Prezbiter Ivan Župan iz Bara (*Joannis Zupana Antibarensis; pre Zane Zupan*), rektor Crkve Sv. Vlaha u Dubrovniku, testa-

⁶⁷ Cfr.: *Bosgidar Novacouich de Gluchodol, Bolzidaris Novacouich*, mletački pristalica iz Gluhog dola pominje se u dokumentu od 15. septembra 1442. g.: *ad humilem supplicationem fidelium nosterum Bolzidaris Andriuch et Andree Macusich, et Bolzidaris Novacouich confirmetur privilegium tenoris infrascripti salvis iuribus cuiuscumque*. Datum in Antibari MCCCCXLIII, die XIII° Junii, Factum fuit privilegium. Dokument iz ASV, fond *Senato Mar*.

⁶⁸ Cfr.: M. Ostojić navodi da se gluhodolsko bratstvo Šainović, kako se bilježi u izvorima od 1863. godine, potičući od Jovovića, od kojih se izdvojilo početkom XVIII v., prethodno prezivalo *Ivanović* (oko 1760. g.). *Crmnica, Rodoslovi*, Glavni i odgovorni urednik Branislav Marović, Virpazar 2005.

⁶⁹ M. Ostojić smatra da se Vukac Bogdanović (spomenut 1560. g.) - za kojeg je pretpostavljeno da je sin Bogdana Ivca, pretka gluhodolskih *Vukčevića* - zbog vremenske distance teško sa navedenim može povezati u sljedećoj generaciji. *Crmnica, Rodoslovi*, ... op. cit., str. 193.

⁷⁰ U Gluhom Dolu se bilježe: *Đurašići* (ogranak starog bratstva Vuletića – *Miko Vuletin* komanduje Gluhodoljanima 1614. g.), *Đuričići* (po tradiciji porijeklom iz Cuca), *Đuranovići* (prema predanju od Đuraškovića s Ceklina, doseljeni u XVII v. i pribraćeni *Ivčevićima*, od kojih su dobili dio u Sozini) – njihov ogranak bili su izumrli *Đurčevići*. *Đurići*, *Đurinovići* i *Đukanovići* (posljednji navedeni su izumrli) su od Jovovića (prema usmenoj tradiciji - doseljenih iz Vasojevića u XVI v.). *Crmnica, Rodoslovi*, ... op. cit., str. 151, 164.; *Marijan Bolica Kotoranin – Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614*, <http://www.montenet.org/2001/bozo2.html> (9. 11. 2009.).

⁷¹ Cfr.: *Bolzidaris Andriuch – fidelitate et bonis operibus qua gessorunt Bosgidar Andrich* - ASV, Senato Mar, Registro, n. II., str. 158' (1446.). Die XI Julii, In Collegio.

⁷² V.: 1370. g. U Gluhom Dolu se bilježi i bratstvo *Šćepčevići*, kao grana *Masloničića*. J. ERDELJANOVIĆ, *Stara Crna Gora*, Beograd 1978., str. 196.

mentom od 13. maja **1570.** g. - sprovedenog 24. septembra 1572. - ostavio je poslužitelju pok. barskog nadbiskupa Brunija vinograd na Željeznici (*una uigna a' Segliesniza*), koji je kupio od pok. **Marka Sozine** i njegovog brata **Dorda** (*quala comprai da q. Marco Sosina, et da suo fr.llo Zorzi.*).⁷³

S obzirom na to da se Sozina ne navodi među crmničkim selima u turskim defterima iz dvadesetih godina XVI vijeka, značajan je podatak koji navodi Gligor Stanojević, prema kojem su na početku Kiparskog rata, prema jednoj barskoj predstavi, mnogi ljudi iz Sozine, a s njima i iz Paštrovića i Šušanja, stigli kod Barana da zajedno zatraže od Venecije zaštitu i materijalnu pomoć.⁷⁴ Marta 1571. tri poslanika iz Bara su u Veneciji izložili nevolje i strahovanja svojih sugrađana u vezi sa ratom protiv Turaka. Tražili su, između ostalog, da im se nadoknade **troškovi smještaja i hranjenja izbjeglica iz Paštrovića, Sozine** i susjednih mjesta. Spičani su nešto ranije delegirali Pera Stefanova da od providura u Baru traži pomoć u municiji i drugim ratnim potrebama. Providur je njihovu molbu prosljedio Senatu.⁷⁵

Monte Sosena je prikazana i na mletačkim gravurama Bara, kao kod Camoccia, 1572. g. Kako je u avgustu 1571. godine uslijedila ključna politička i istorijska promjena u odnosu na grad Bar, kojem je Sozina sa Spičom gravitirala, u evidentiranju obaveza grada prema sultanovoj blagajni 1582. godine, sa prihodima **Sozine** i još dva sela (vjerovatno se mislilo na Spič i

⁷³ Vinicije B. LUPIS, *Iz prošlosti srednjovjekovnog zlatarstva u Baru*, Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja, Zagreb 2009., str. 740-741.

⁷⁴ M. OSTOJIĆ, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006., str. 57.; Tadija BOŠKOVIĆ, *Bar pod mletačkom vlašću 1443-1571. godine*, Bijelo Polje 2004., str. 177.

⁷⁵ *Bar grad pod Rumijom*, grupa autora (Bogumil HRABAK), Bar 1984., str. 50-51.

Šušanj), bilježi se suma od 38.142 akče.⁷⁶ R. Novaković smatra da su upravo tri posebne cjeline, kakve su bile, odnosno kakvim su se mogli smatrati u mletačko vrijeme Šušanj, Spič i Sozina, Turci političko-vojnom organizacijom i davanjem barjaka spojili u jednu teritorijalnu organizaciju pod nazivom Spič.⁷⁷ M. Ostojić smatra da je Sozina tada uključena u sastav Crmnice, po čemu se može računati da su Crmnječani (Gluhodoljani), koji su duže vrijeme vodili borbu za Sozinu, na početku Kiparskog rata bili na strani Osmanlija.⁷⁸

Poslije nepune tri decenije od zasjedanja suda dobrih ljudi u Kotoru, sukob između Gluhodoljana i Paštrovića oko granice na ispašama ponovo je izbio 1588. godine, ali ni deset godina kasnije Gluhodoljani nijesu ustupili sporno zemljište. Granični sukob je zatim ponovo bio pokrenut, o čemu se rješavalo na Cetinju 29. novembra 1613., na crnogorskom zboru, u prisustvu bega - predstavnika turske vlasti (*il sborro generale di tutte le terre di Monte Negro e circonvicine alla presenza di quel behi in Cetine*). Raspravljalo se o oštrom istupanju Crmnječana i Gluhodoljana (*delle genti di Zarniza e Gluhido*) protiv Paštrovića u vezi sa spornim zemljištem,⁷⁹ koje su Gluhodoljani obrađivali i za vrijeme sukoba iz 1619. godine.⁸⁰

Podaci o tim razmiricama uzeti su kao referentni za duže razdoblje i historiografski interpretirani u kontekstu kontinuiranih graničnih sukoba sa Paštrovićima.

Međutim, u opisu skadarskog sandžakata Marijana Bolice (*Mariano Bolizza*) Kotoranina iz **1614.** godine, Sozina se ne pri-

⁷⁶ *Bar grad pod Rumijom*, grupa autora (B. HRABAK), Bar 1984., str. 56.; R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium)* ... op. cit., str. 50.

⁷⁷ R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium)* ... op. cit., str. 93.

⁷⁸ M. OSTOJIĆ, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006., str. 57.

⁷⁹ Risto KOVIJANIĆ, *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV-XVI vijek)*, knjiga II, Titograd 1974., s. 83-84.

⁸⁰ M. OSTOJIĆ, *Iz prošlosti Crmnice i Bara*, Bar 2006., str. 58-59.

braja Gluhom Dolu (*Gluxido commandata da Miko Vuletin, confina con Pastrovichi*), odnosno Crmnici (*Carniza*), koja se opisuje u oblasti *Montenegro*, već se navodi u drugom dijelu - u **oblasti Antivari et suo territorio. Si descrivono dunque li villaggi, che sono del territorio d' essa città, e comincian dal confin di Pastrovichi.** Tako se prvo navodi *Spizza*, a zatim *Sosina* sa 40 kuća i 80 ljudi sposobnih za oružje, kojima komanduje **Dumo Lichi** (N. 40 *Sosina commandata da Dumo Lichi 80.*). Nakon Sozine slijedi *Suissa* (Šušanj).⁸¹ Prema prijepisu J. Tomića,⁸² vjerovatno na osnovu dokumenta iz 1699. godine, u Boličinom izvještaju kao starješina u Sozini naveden je **Aleksa Nikčev**.⁸³

Sljedeći podaci odnose se na povezanost stanovnika Sozine sa Crmničanima, ali i sa drugim stanovnicima barskog područja. Oni se pominju kao regrutovani pripadnici mletačkih vojnih formacija. Četa kapetana (*capitano*) Vuka Crmničanina brojala je 55 ljudi s platom za sve od 230 dukata. U njegovoj četi se 11. novembra **1626.** posebno spominju: *Alfier Giuro da Cernizza*, s platom od 6 dukata; ali i *Bosa da Sosina*, očevo ime: **Rado**. U četi kapetana *Francesca Giongo-a alfier* je bio **Piero da Sosina**, s platom od 6 dukata.⁸⁴

⁸¹ Skadarski sandžakat po opisu sačinjenom prije 25. maja 1614. g. činilo je šest glavnih dijelova: Crna Gora, Bar, Ulcinj, Skadar, Podgorica i Plav. V.: *Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614.*, Sime Ljubić, Starine, JAZU, knjiga XII, Zagreb 1879., str. 172, 205.; *Marijan Bolica Kotoranin – Opis...* op. cit. (9. 11. 2009.).

⁸² *Bar grad pod Rumijom ...* op. cit., str. 59.

⁸³ Iako se ovim patronimom ne preudicira povezanost, značajno je spomenuti da M. Ostojić navodi da se nekadašnji ogranak bratstva, **Nikčević**, nazivom povratio na staro zajedničko gluhodolsko bratstvo *Jovović*. *Crmnica, Rodoslovi*, ... op. cit., str. 139.; Na karti *toponima područja Bara* naveden je i lokalitet **Nikševići** u Gluhom Dolu. V.: *Bar grad pod Rumijom*, ... op. cit., str. 164.

⁸⁴ Gligor STANOJEVIĆ, *Jedan platni spisak mornara i oficira mletačkih naoružanih barki iz 1626. godine*, Istorijski zapisi, god. XX, knjiga XXIV, 2, Titograd 1967., str. 363-373.

Slijede izvještaji katoličkih prelata koji pominju i Sozinu.

P. Donatus Jelić⁸⁵ - kojeg je po povratku kući 1631. godine generalni vikar Barske nadbiskupije *Petrus Samuelli* zamolio da

⁸⁵ P. Donatus, Donat Jelić (*Donato Jelich*) iz Spiča rođen je o. 1600. godine. Krstio ga je pravoslavni sveštenik: *Et fui battezzato dal prete scismatico non solo io et altri di casa mia, ma molti di questa patria, per carestia delli sacerdoti cattolici, e però li cattolici sono mancati e li scismatici aumentati.* Krizmao ga je barski nadbiskup Marin Bizzi, 1610. godine. U Dubrovniku je 13. maja 1618. g. pristupio franjevcima opservantima. Učio je u Dubrovniku 4 godine za sveštenika, da bi posredstvom Benedicta Medvjedovića (*Orsini*) bio otposlat u Toscanu, 1621. ili 1622. g., đe je proveo 4 godine u raznim mjestima, a zatim u Veneciji i Padovi (Marca Triviggiana), đe je 1626. prišao reformatima. Naveo je da je Spič oko 1571. godine imao 120 katoličkih porodica i 12 crkava. Kada ga je napustio barska dijeceza, koja se prostirala *fin all ponte di Scutari*, tj. do Bojane, imala je 5.000 katolika, a u vrijeme njegovog povratka u Spič, nakon 10 godina – 1631. - u njegovom užem zavičaju bilo je 30 katoličkih kuća i 40 pravoslavnih familija te 12 crkava *quarum aliquas, in absentia sacerdotis catholici, dissidentes occuparunt.* Pisao je 28. V 1633. da živi s ocem, majkom, bratom, 4 sestre (peta je bila udata za pravoslavca), stricem, strinom i dvoje prvih rodaka, njihove dece. Navodi 1634. da ga je jedan Turčin *voluto tagliare due volte per amor di certi scismatici.* U Barskoj dijecezi bio je misionar 17 godina, a zatim je 13 godina bio u službi Kongregacije za širenje vjere u Napulju. Tu se bavio otkupom roblja *con modi poco giusti*, poglavito onim zarobljenim u Spiču (doznavši da su Turci zarobili i prodali preko 50 osoba iz Spiča - 18 članova njegove porodice - sa sakupljenim milodarima od dubrovačkih klarisa odlazi 1656. u Napulj, đe ih je pronašao kao sluge u pojedinim porodicama; *più di 200 da Spizza solamente*, 1659.; *Ritrovandosi molti schiavi della lingua illirica in questa città di Napoli...*, 9. IX 1660.). Nakon toga vratio se u Dubrovnik. Umro je 1676. godine. Basilius PANDŽIĆ, O.F.M., *Archivum franciscanum historicum, De Donato Jelić, O.F.M., missionario apostolico (1600-1676)*, Annus 56, Fasc. 4, Firenze 1963., pp. 369-372, 379, 380.

više ne odlazi, **повјеривши му Спић и Соzinu** – 3. juna 1634. godine piše: *raccomandandomi le ville di Spizza e Sosina, che n'havessi cura, nelle quali si ritrovano circa 340. anime catholiche*.⁸⁶ Donato Jelich da Spiza je i 6. jula 1635. g. izvijestio Kongregaciju da je dušebrižnik 340 katoličkih duša Spiča i Sozine (*alla cura di 340 anime catholiche di Spizza e Sosina*).⁸⁷

U Izvještaju iz Splita od 1. januara 1637. godine, *Fra Santo da Spalato Miss(ionari)o in Partibus (Infidelium)*⁸⁸ opisuje područje koje je posetio u župi Spič; „Iznad njenih brda nalazi se selo Sozina sa dvije crkve, jednom posvećenom Sv. Mariji i drugom, Sv. Nikoli. Međutim, te su crkve bez prihoda.“ Po njemu su u Sozini 22 doma, od kojih samo dva pravoslavna, dok su ostalih dvadeset katoličkih, sa oko 130 duša.⁸⁹ *Sopra delli monti de Spic e nella medesima parochia vi è vilagio Sosine che ha doi chiese, una del titolo di S. Maria e l'altro di S. Nicolò, senza entrade però. In questo vilagio vi sono case 22 et doi sole de sismatici, che resto sono de catholici. Anime in queste case vi sono in numero 130 in circa*.⁹⁰

U kanonskoj vizitaciji preduzetoj kasnije iste godine, **Giorgio Bianchi**,⁹¹ barski nadbiskup od 1635. do 1644. g., navodi iden-

⁸⁶ Marko JAČOV, *Spisi kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644 I*, Beograd 1986., str. 222-223.

⁸⁷ B. PANDŽIĆ, O.F.M., *Archivum franciscanum historicum, De Donato Jelić, O.F.M., missionario apostolico (1600-1676)*, Annus 56, Fasc. 4, Firenze 1963., pp. 369-372, 379, 380.

⁸⁸ M. JAČOV, *Spisi kongregacije...* op. cit., str. 281, 290-291.

⁸⁹ Ibid., str. 281.

⁹⁰ B. PANDŽIĆ, O.F.M., *De Donato Jelić, O.F.M., missionario apostolico* ... op. cit., p. 371.

⁹¹ Rođen je 1568. godine. Urban VIII ga je 1. oktobra 1635. postavio za barskog nadbiskupa. Imao je veze i s turskim prvacima u Baru, čime se preporučio Kongregaciji na štetu pretendenta Dubrovčanina Benedikta Orsinija, biskupa

tičan broj kuća katolika i pravoslavnih u Sozini, ali je po njemu broj pripadnika katoličke vjeroispovijesti mnogo veći – za čak 90 duša. Daje i poblize podatke o već spomenutoj, grobljanskoj crkvi Sv. Nikole. On o posjeti Barskoj dijecezi obavljenoj nakon 20. oktobra **1637.** godine izvještava Kongregaciju za širenje vjere: “Sljedećeg dana smo krenuli **iz Spiča i hodali skoro 4 sata** po surovim i kamenitim brdima, da nismo mogli vjerovati kad smo stigli u selo koje se zove **Sozina**, koje ne znamo da li je ikad posjetio neki nadbiskup. Otišli smo u crkvu **sv. Nikole** i održali misu. Blagoslovio sam **grobove** i održao propovijed. Krizmao sam **45 ljudi**. To večer smo ostali tu. Sljedećeg jutra smo ponovo davali misu i krizmali 50 ljudi, tako da ukupno **krizmanih ima oko 90**. Ostali su krizmani prošle godine u drugim selima. Katoličkih kuća u ovom mjestu ima **20**, pravoslavnih **2**. **Katolika ima 220** [„... *Villa chiamata Sosina... Case de' cristiani in detto luogo erano n(umero) 20, de' scismatici case 2. Anime cristiane erano n.(umero) 220...*“].⁹² Crkva je **pokri-**

Lješa. Nastojao je izbaviti domovinu od turskog jarma, a u korist hrišćanske (mletačke) vlasti. U tom smislu se fra *Giorgio Bianchi* spominje i u *Povijesti kandijskog rata u Dalmaciji* Franja Difnika. Godina 1639. i 1640. boravio je sa misionarom Leonardijem u Rimu. Popravivši odnose s Osmanlijama, povremeno je do 1642. rezidirao u Baru, oslanjajući se na mito kojim je potkupljivao turske starješine, ali je pisao: *non ho trovato più pessimi Turchi che in Antivari*. Nemogućnost stalnog boravka u Baru postojala je kako zbog turske zabrane tako i „zbog nestašice doma“, dok je katedralna crkva bila lišena svih svojih dobara te ga je, na osnovu njegovog zahtjeva, papa Inocent X vratio 1644. na predašnju stolicu u gornju Zadrimu (*Sappa*). *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab a. 1565 usque ad a. 1799*. Collegit et digessit P. FR. Eusebius Fermendžiu, Zagrabiae 1887, pp. 144-145.; Franjo DIFNIK, *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, Split 1986., str. 205.; Jovan RADONIĆ, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*, Beograd 1950., str. 105.; I. MARKOVIĆ, *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902., str. 206-207.

⁹² M. JAČOV, *Spisi kongregacije...* op. cit., str. 337.

vena i u njoj ima par crkvenih stvari ne baš u dobrom stanju i jedan kalaisani **kalež**. Župnik ovog mjesta je već pomenuti **fra Donat**. Ukupan prihod župnika u Spiču i Sozini iznosi četiri tovara žita.”⁹³

Barski nadbiskup *Bianchi* u Izvještaju o kanonskoj vizitaciji od 9. decembra **1640.** godine, osim što Sozinu posmatra zasebno u odnosu na Spič, navodi da je crkva **sv. Nikole** otkrivena i slabo opremljena: *A Sosina Chiesa di S(an)to Nicolo scoperto e mal provisto. A Spiza...*⁹⁴

Izvještaj misionara iz Paštovića, Francesca de Leonardisa,⁹⁵ o stanju Crkve iz **1640.** godine, naglašava njene osnovne poteškoće, a u tom kontekstu se navodi da je fra Donat Jelić i

⁹³ Ivan JOVOVIĆ, *Barska dijeceza u aktima dubrovačkog i vatikanskog arhiva*, Istorijski zapisi, god. LXXXI, br. 1-4, Podgorica 2008., str. 73, 81.

⁹⁴ M. JAČOV, *Spisi kongregacije...* op. cit., str. 292-293.

⁹⁵ *Franciscus de Leonardis*, Frano Leonardi, rođen je 11. aprila 1595. u plemićkoj trogirskoj porodici. Studije filozofije i teologije pohađao je u Rimu, đe je i doktorirao oko 1625. godine. Po povratku u Trogir imenovan je generalnim vikarom biskupa Pacea Giordana (1623-1649), ali ubrzo dolazi u sukob s tamošnjim klerom, te je, iako arhidakon trogirske crkve, kao gorljivi propagator unije ostavio udobnost vikarskog položaja i otišao u Veneciju, đe otvara školu i stiče glas učenog i požrtvovanog duhovnika. U ljeto 1636. Kongregacija za širenje vjere imenuje ga za misionara i opunomoćenog izaslanika za područje Paštovića, đe boravi od marta 1637., s ciljem djelovanja na crkvenoj uniji i na širem crnogorskom području, kao apostolski misionar. Iako se ubrzo mimošao s kotorskim biskupom Vickom Bućom, imao je podršku kotorskog plemića Frana Bolice Grbičića (o. 1583-1643). Nastojao je da pridobije za uniju nadstojnika paštrovskog manastira Gradište, tražio pomoć u tome od lokalnih mletačkih vlasti, te predlagao izradu prijevoda crkvenih knjiga na narodni jezik. Godine 1638. trebao je izravnati spor između barskog nadbiskupa i biskupa u Skadru, što je završeno tek 1641. Imao je instrukcije Kongregacije prema kojima je bilo dovoljno da pravoslavni ispovijedaju vjeru prema formuli koju je papa štampao za istočnu crkvu i pridržavaju se zaklju-

dalje župnik Sozine: “U Barskoj nadbiskupiji, koja obuhvata, osim burga gradskog, sela Zupce, Sušanj, Spič, **Sozinu**, Tuđemile i zajednicu Šestana koja obuhvata više od deset sela, nema više od pet sveštenika: ...**Otac Donato da Spizza isto apostolski misionar i župnik** Spiča i **Sozine**. Leonardis posebno naglašava da: “otac Donat iz Spiča ne može često biti u Sozini dalekoj do 10 milja od Spiča. Iz navedenog proizlazi da s vremena na vrijeme ovi vjernici umiru bez sakramenata [*P(ad)re Donato da Spizza non può essere spesso à Sozina lontana per X miglia da Spizza. Dal che proviene, che di quand'in quando quelli fedeli moiono senza Sacram(en)ti.*].⁹⁶

U vrlo sličnom Izvješčaju Kongregaciji za širenje vjere iz **1641.** godine, trogirski arhidakon Francesco Leonardis piše o prilikama u Crnoj Gori, primorskim krajevima te navodi da je

čaka firentinskog crkvenog sabora. Njegov glavni cilj ipak je bio da privoli na uniju mitropolita Mardarija (1637-1659), s kojim je stupio u vezu posredstvom Frana Bolice, a koji je pokazivao živo interesovanje za Leonardov rad u kontekstu nastojanja vladike da savezom s papom stekne i konkretne prednosti u borbi protiv Turaka. Mitropolit Mardarije je 2. oktobra 1640. u Majinama pristao na uniju dajući Leonardiju ispovijed vjere, koju je ovaj preveo i bio njegov glasnik kod pape Urbana VIII (1623-1644). Pregovori Mardarija s Rimom nijesu ostali samo u vjerskom okviru; radilo se i o tome da Crna Gora prizna mletačku vrhovnu vlast. Leonardi je i kasnije boravio na Cetinju, a pisao je i o Pečkoj patrijaršiji. Taj inteligentni posmatrač, kako ističe J. Radonić, naročito je bio zainteresovan za Crnu Goru, odnosno Zetu. Gligor STANOJEVIĆ, *Crna Gora u doba kandiskog rata (1645-1669)*, Istorijski glasnik 1-2, Beograd 1953., str. 15.; Lovorka ČORALIĆ, *Iz prošlosti Paštovića*, Istorijski zbornik, god. XLIX, Zagreb 1996., str. 152.; Lovorka ČORALIĆ, *Prilog životopisu barskoga nadbiskupa Franje Leonardisa (1644.-1645.)*, Croatica Christiana Periodica, Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, god. XXIX, br. 55, Zagreb 2005., str. 81.; *Istorija Crne Gore* 3, tom 1, grupa autora, Titograd 1975., str. 109.

⁹⁶ M. JAČOV, *Spisi kongregacije...* op. cit., str. 487.

dio Spiča (*Spizza*) latinskog obreda i da tamo ispomaže otac **Donat**, misionar. „U Barskoj nadbiskupiji koja osim gradskog burga obuhvata sela *Zubce*, *Sussani*, **Sozina**, *Tugemille*, e *li communi di Sestanni* koja se prostire na više od deset sela, nema nego pet sveštenika: vikar *Pietro Samueli*, *Antonio Tomasi*, *Pietro Giorga* dušebrižnik Šušanja, *Giorgio Vuscovich* apostolski misionar i dušebrižnik Šestana i otac **Donato da Spizza**, **dušebrižnik Spiča i Sozine**. Ova dijeceza ima 5.000 katolika i krajnju neophodnost za djelatnicima, jer ova dva sveštenika koja stanuju u gradu ne mogu odgovoriti potrebama Zubaca i Tuđemila, gdje obavljaju dušebrižničku službu. ... **Otac Donat ne može često biti na Sozini dalekoj deset milja od Spiča; iz čega proizlazi da ponekad ovi vjernici umiru bez sakramenata. Utoliko više ova dijeceza ima potrebu za sveštenicima što je sa svih strana okružena šizmaticima, koji polako nadolaze, kao što se vidi u Spiču, gdje se od skora većina učinila šizmatičkom (*la maggior parte si è fatta scismatica*).**

Još jedan dokument koji je sačinio *Francesco de Leonardis* spominje Sozinu. On iz Paštrovića 30. maja 1641. g. obavještava sekretara Kongregacije Ingolija da je, između ostalog, našao vremena da pomogne i u Barskoj dijecezi, kako su **Sozina**, Spič i Sušanj bez župnika (*...poiche Sozzina, Spizza, e Sussagni si trovano senza Curati, essendo il...*), budući je otac fra **Donato** zbog određenih smetanja otišao u Dubrovnik.⁹⁷

Barski nadbiskup **Andrija Zmajević**⁹⁸ je takođe pošetio Sozinu. Zmajević konstatuje da su tri crkve na Sozini zajedni-

⁹⁷ M. JAČOV, *Spisi kongregacije za propagandu vere u Rimu ...* op. cit., str. 515.

⁹⁸ Rođen 1628. godine. Kao mladić za vrijeme rimskih studija isticao se velikom nadarenošću pa je, po vlastitom svjedočenju, „našijem slovinskijem“ jezikom pozdravio kraljicu Kristinu kad je iz Švedske stigla u rimski egzil. Doktor teologije i filozofije; najprije opat Sv. Đorđa, zatim budvanski apostolski vikar i *commissarius* Sv. Stolice. Papa Klement X ga je 23. februara

čke: katolika i pravoslavnih. On 3. novembra **1671.** godine navodi: „Šestog dana vizitacije **bijah u Spiču i Sozini**, gdje sam

1671. postavio na barsku nadbiskupsku stolicu. Posvećen je 9. avgusta 1671. u crkvi Sv. Nikole u Perastu. Upravljao je nadbiskupijom iz Paštrovića, a 1674. i iz Bara. Još 1665. zauzimao se kod Propagande da se monasima na Skadarskom jezeru koji su oskudijevali u liturgijskom priboru iz Rima pošalje crkveno ruho i da tako pravoslavni budu prijazni prema katoličkom obredu i katoličkim misionarima. Godine 1672., obavljajući vizitaciju nadbiskupije, 3 dana je bio gost kaluđera manastira **Prečiste krajinske**, što je ukazivalo na živu misao unije u tim krajevima. Iste će se godine o krajinskom igumanu Nikodimu izjasniti kao o vrlo odanom Svetoj Stolici, dok će monasi u **Praskvici** pred njim dati ispovijest vjere po utvrđenoj formuli. Do godine 1672. bio je u prijateljskim odnosima sa patrijarhom Maksimom Skopljakom. Godine 1673. pošetio je crnogorskog mitropolita na **Cetinju**, dok je početkom 1673. pečki patrijarh Arsenije III Crnojević, pošetivši Crnu Goru i Primorje, bio Zmajevićev gost u Perastu, kad je utvrđeno da je patrijarh prijatelj Sv. Stolice. Zmajević je bio i u kontaktu s kaluđerima manastira Mileševa. U izvještaju od 20. decembra 1674. međutim, nije napisao ništa o akciji patrijarha Arsenija protiv katolika, niti o njegovoj agresiji iz 1678. godine. Godine 1674., 10. decembra, u crkvi Sv. Tekle u Spiču sazvaio je dijecezanski sinod (*Crkovni Sbor*), na kojem se, u prisustvu sveštenika Barske nadbiskupije (*ad Presbyteros*), raspravljalo na narodnom jeziku te su i donijete mnoge odredbe *Illyrico sermone*. Svoj *Ljetopis crkovni* (od apostolskog doba do 1676. g.) pisao je bosančicom, namijenivši ga „svomu slovinskomu narodu“ i latinicom te ga preveo ga na latinski, kompilirajući u njemu starije analiste i hroničare, među kojima Orbinijevo *Il regno degli Slavi*, odnosno *Ljetopis popa Dukljanina*. Autor je mnogih drugih radova: polimetrijske poeme *Slovinska Dubrava*, inspirisane dubrovačkom baroknom književnošću, kao odgovor na potres iz 1667. u kojem je i sam bio povrijeđen; danas izgubljene *Pjesme od pakla* itd. Godine 1678. dobio je dozvolu od Porte da pokrpi i pokrije crkvu **Sv. Petke u Podgrađu** Bara. Iz Budve je 30. III 1682. pisao Antunu biskupu Nikopolja da su prije Klementa VIII barski nadbiskupi imali jurisdikciju na širokim prostorima, a da je sofijskom nadbiskupu povjereno administriranje

našao 50 kuća našeg obreda i isto toliko obreda grčkog, podvrgnutih episkopu Cetinja, šizmatiku. Župnik naših Latina,

Vlaškom i dijecezom Nikopolja. Kongregacija za širenje vjere dozvolila mu je 6. septembra 1683. g. da premjesti barsko nadbiskupsko sjedište iz Budve u Perast. Sačinio je testament 1. avgusta 1693. i prišećajući se nadbiskupske crkve u Baru, namijenio joj je srebrni pastoral i srebrni pektoral mletačke izrade, ali uz uslov da se ti liturgijski predmeti predaju tamošnjoj crkvi kad se Bar povrti iz ruku nevjernika: *Alla mia Chiesa Archiepiscopale d'Antivari lascio il mio pastorale d'argento, e la mia croce pectorale de Venezia d'argento, che dal mio herede, e suoi successori fosse dato alla medesima quando quella Città si ricuperasse da principi christiani dalle mani d'infedeli, e non prima.* Svojem nasljedniku na barskom nadbiskupskom tronu darovao je dio svojeg biskupskog ornata. Među nadbiskupovom ličnom imovinom nalazio se i jedan **stari srebrni kalež, nadbiskupski krst i dva stara pluvijala**, a koji su pripadali barskoj nadbiskupskoj crkvi. Njihovu upotrebu odnosno razdiobu prepustio je predstavnicima Kongregacije za širenje vjere: ... ***Si ritrova anco tra la mia robba un calice antico d'argento, una croce archiepiscopale, due piuali vecchi dalla mia Chiesa d'Antivari...*** Predstavnicima Kongregacija napominje da mjesto barskog nadbiskupa svakako mora preuzeti osoba ilirskog jezika: ...***raccomando la mia Chiesa d'Antivari supplicando humilmente il zelo dell'Eminenze loro vogliono compiaccersi d'ellegere per mio successore un soggetto dalla lingua illirica, virtuoso, e zelante ...*** Budući barski nadbiskup mora biti čovjek velike upornosti i pregnuća, izdržljivosti i istrajnosti, spreman na tegobno djelovanje među hrišćanskim narodom *della Metropoli posta tra Turchi, e Scismatici*. Samo je tako moguć pastoralni rad i održanje katoličke vjere u kraju u kojem se ne sprovodi pravda. Umro je 7. septembra 1694. u Paštrovićima, a sahranjen je u Perastu, đe je 1678. godine dao podići kapelicu Gospe od Ružarija, namijenivši je za svoj mauzolej.

Slobodan Prosperov NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti, Raspeta domovina*, Sv. 1, Split 2004., str. 173.; *Stara bokeljska književnost*, pripremio Slobodan Prosperov Novak, Zagreb 1996., str. 56.; Pavao BUTORAC, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast 1999., str. 63, 203, 205, 207, 374.;

kjih će biti na broju 172 duše za pričest je **D. Marino Jelić**,⁹⁹ misionar vaše Sv. Kongregacije. Srbi imaju dva popa njihovog obreda. U Spiču je 12 crkava zajedničkih naših i srpskih. Glavna je sv. Tekle. U **Sozini** je na isti način **tri crkve**, glavna je ona **sv. Nikole**, takođe su zajedničke. Župnik nije imao drugi kalež osim jednoga puklog na četiri mjesta po ivici, koji mu je

Pijo Mate PEJIĆ, *Dva biskupa iz reda franjevac*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47, Zagreb – Zadar 2005., str. 232.; I. MARKOVIĆ... op. cit., str. 145.; Radoslav ROTKOVIĆ, *Boka bez baroka*, Matica, Cetinje, Zima 2000 / Proljeće 2001., str. 247.; *Acta Bulgariae ecclesiastica, ab a. 1565 usque...* op. cit., pp. 295-297.; Vinko KRALJEVIĆ, *Gli ortodossi negli scritti di Vincenzo Zmajević (1670-1745)*, Roma 1996., p. 23.; Lovorka ČORALIĆ, *Prilog životopisu barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića (1671.-1694.)*, Croatica Christiana Periodica, god. XXVIII, br. 53, Zagreb 2004., str. 209, 216-217.

⁹⁹ Monsinjur Marin (*Martin*) Jelić, za kojeg se navodi i da je rođen u Baru oko 1636. g., s oko 13 godina je sa stricem fra Donatom Jelićem nakon Foscolovog neuspješnog napada na Bar 1649. godine otišao u Dubrovnik, a zatim u Rim, u Kolegij Propagande za širenje vjere. *Studiis Romae perfectis*, vratio se u Dubrovnik, đe se zaređio 1660. godine i zatim otišao u Spič. Zaređen je za biskupa Sape (*Martino Gellichio Episcopo Sappatensi*) 28. IX 1682. g., s posvećenjem u crkvi Gospe od Škrpjela u Perastu, o čemu svjedoči zapis na otoku, ispred crkvenih vrata. Umro je 1684. g. u Sapi. U Zagradu i Đendinovićima u Spiču spominju se izvori *Jelića voda*.

Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka, Analisti, hroničari, biografi, Izbor, predgovor, napomene i redakcija prevoda Miloš Milošević, Cetinje 1996., str. 156, 229.; B. PANDŽIĆ, *De Donato Jelić, O.F.M., missionario...* op. cit., p. 375.; Daniele FARLATI et Jacopo COLETI, *Illyricum Sacrum tomus septimus, Ecclesia Antibarensis, Venetiis, MDCCCXVII*, p. 139.; Vinko P. MALAJ, *Djelovanje franjevac Dubrovačke provincije među alban-skim katolicima*, Samostan male braće u Dubrovniku, Zagreb - Dubrovnik 1985., str. 232.; R. NOVAKOVIĆ, *Spič (Hospicium)* ... op. cit., str. 29.

od g. Domenika Bubića¹⁰⁰ iz Budve, učenika ove sv. Kongregacije, bio dat u pozajmicu, te ga, noseći mnogo godina u vrećama po selima, učini beskorisnim toliko da je bilo neopodno zabraniti mu da bogosluži s onom vazom u tako lošem stanju, i dati mu drugu u pozajmicu iz crkava u Perastu.¹⁰¹

Zmajevićevo izvještavanje posebno je značajno u kontekstu njegovih i aktivnosti crnogorskog vladike Ruvima III Boljevića na uspostavljanju kontakta pape Klementa X (1670-1676.) s pećkim patrijarhom Arsenijem III Čрноjevićem (1674-1690.), pri čemu je svakako i crnogorski vladika bio zainteresovan za ishode razmjene gledišta.¹⁰²

¹⁰⁰ Kasniji skadarski nadbiskup (1677-1686), porijeklom iz Budve; „plemenitog je porijekla, iz poznate porodice, ugledne i kod Turaka u Baru.“ D. FARLATI, J. COLETI, *Illyricum Sacrum ...* op. cit., *Ecclesia Antibarensis, Venetiis, MDCCCXVII*, p. 113. Navodi se i da je despot Đurađ Branković u budvanskoj crkvi *S. Maria de Castello* (porušenoj oko 1888. g.) izdao povelju kojom se „začelo plemstvo mahinske porodice Bubića, 1412. g.“ „Bubići su starinom iz Mahina (Lučići): u doba Đurđa Brankovića bijahu srpska vlastela, a poznije, okrenuvši vjerom i poreklom, mletačka. Takovi bijahu: Nikola Bubić, druge polovine XV. v. i Marko Antonije Bubić, koji je u XVII. v. nadgledao nad Mahinama, Poborima i Braičima. Porodica Bubića se je istražila 1813. g.“ „Petar Bubić zbog neke raspre u trgovinskom poslu s mitropolitom Visarionom Bajicom, jedne gladne godine pri koncu XVII. v. ... podmiti Mahine, Pobore, Brajiće, Ugnjane i Bjeloše, da se Mlecima predadu.“ Mladen S. CRNOGORČEVIĆ, *Crkve i manastiri u općini budvanskoj*, Zadar 1901.; http://www.rastko.rs/rastko-bo/istorija/crnogorcevic/mcrnogorcevic-budva_1.html (19. 5. 2009.); str. 3, 11.

¹⁰¹ Savo MARKOVIĆ, *Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupiji Sv. kongregaciji za širenje vjere: godina 1671.*, Istorijski zapisi, god. LXXI, br. 1-2, Podgorica 1998., str. 209-223.

¹⁰² D. ŽIVKOVIĆ, *Istorija crnogorskog naroda*, Tom II, Cetinje 1992., str. 61, 98.

U Izvještaju barskog nadbiskupa **Marka Giorga** od 15. juna **1697.** godine ističe se poseban položaj Sozine u odnosu na opštinu Spič, čak četiri crkve u naselju, ali i izloženost pohodu susjednih Paštrovića i hajduka, koji se zbio na početku Morejskog rata, oko 1685. godine, ili kad je paša iz Bara opsio Budvu (1686. g.).¹⁰³

Paštrovići, koji su se s Budvanima i hajducima rado zalijetali u Spič (1685), otpočinjanjem Morejskog rata dobili su dozvolu za četovanje na turskoj strani uz pismenu potvrdu kotorskog providura. Učestvovali su aprila 1688. u većem pohodu Crnogoraca i Budvana, popalivši kulu i neke kuće u selu Karuči, no poslije su se žalili da su im Crnogorci, koji su inače odustali od pohoda, oduzeli cijeli plijen. Kad su hajduci i Njeguši opljačkali 1688. stoku u selu Bukovici u Crmnici, Paštrovići su tražili da se i njima dodijeli slično dopuštenje. Januara iste godine Paštrovići su pošli na Spičane, ali ih je zadržao kotorski providur.¹⁰⁴

Giorga navodi za Sozinu: „Sa gorepomenutom **opštinom** (Spič, nap. S. M.) **graniči se selo Sozina**, udaljeno oko dvije milje, koje je, ima tome 12 godina, opljačkano i razoreno od hajduka i Paštrovića, koji su oteli svo **sveto ruho**, tako da sada nemaju ništa. U selu imaju **četiri crkve**, od kojih su dvije posvećene slavnom **sv. Nikoli**, jedna **sv. Iliji**, a četvrta **sv. Mihailu Arhanelu**. Ovo selo broji **190 katoličkih duša** od kojih je 116 sposobno za sv. ispovijest i pričest, ostali nesposobni. I ovi su duhovno posluživani od prijepomenutog mojeg brata D. **Frana (Giorga)**, rođ. 1638.).¹⁰⁵ Među njima sada nema do **dvije srpske**

¹⁰³ *Bar grad...* op. cit., str. 56.

¹⁰⁴ Bogumil HRABAK, *Pomorstvo, gusari i bogoštovlje u Paštrovićima (XV – XVIII vek)*, Istorijski zapisi, god. LXVIII, br. 4, Podgorica 1995., str. 117, 140.

¹⁰⁵ *D. Francesco Giorga* je 1697. g. bio misionar – župnik u Spiču. Stanovao je u Brcama. Imao je jednog pitomca. Naredni nadbiskup se nije o njemu povoljno izražavao: dobrostojeći, ali lukav i uporan, ističe da je bio malo posvećen službi Božjoj i dušebrižništvu, lijen i odan jedino trgovini i

kuće. Gorepomenute crkve su od zida, jedna od njih je pokrivena, tj. ona sv. Ilije, ona sv. Nikole je zidana **malterom** ali je pretrpjela neke štete od zemljotresa (moguće 6. aprila 1667. g.).¹⁰⁶

Prema izvještaju sinovca Andrije Zmajevića, barskog nadbiskupa **Vicka Zmajevića**¹⁰⁷ iz **1702.** godine, šušanjski župnik **Don Francesco Galata** (rođ. 1673.)¹⁰⁸ sa mnogo teškoća brinuo je o tri kuće katolika sa 19 duša u Sozini (...*tre case cattoliche*,

spekulantskim poslovima. Zato mu je do zamjene poslat na pomoć šušanjski župnik. Međutim, 1713. godine, imajući u narodu revnosnih pristalica, ulazio je u kombinaciju za barskog nadbiskupa. *Relatione dello stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco d'Antivari nell'anno MDCII* (Notitie universali dello stato di Albania e dell'operato da Monsig.r. Vincenzo Zmaievich Arcivescuo di Antivari Visitatore Apostolico dell'Albania), Quallen und Materialien zur albanischen Geschichte im 17. und 18. Jahrhundert, Albanische forschungen 20, dr. Rudolf Trofenik, München 1979, s. 20.; J. RADONIĆ... op. cit., str. 430, 508, 532.

¹⁰⁶ Šerbo RASTODER, *Izvještaj nadbiskupa Marka Giorga o stanju Barske nadbiskupije 1697. godine* (prijevod: Msgr Petar Perkolić), Istorijski zapisi, god. LXVII, br. 1-2, Podgorica 1994., str. 167, 169.

¹⁰⁷ Vicko Zmajević (Perast, 1670. – Zadar, 1745.) je bio barski nadbiskup, administrator Budvanske dijeceze i apostolski vizitator Katoličke crkve za Srbiju, Albaniju, Makedoniju i Bugarsku od 1701. g. Zbog nesigurnih uslova života u Baru povukao se 1706. g. u Perast, a 1710. u Kotor. Za zadarskog nadbiskupa imenovan je 1713. godine.

¹⁰⁸ D. Francesco Galata, Don Frane, župnik u Šušanju - za njega se bilježi da je bio neuk ali inteligentan u službi. Poticao je iz kuće osumnjičene od Turaka, pa je zbog pothranjivanih dostava u ratovima pribjegao graničnim hrišćanima, bolestan od kolere, ali tačan u službi, na zadovoljstvo naroda od kojeg je dobijao žita i vina oko 10 škudi. Godine 1713. ulazio je u kombinaciju za barskog nadbiskupa. *Relatione dello stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco d'Antivari nell'anno MDCII...* op. cit., s. 19.; J. RADONIĆ... op. cit., str. 430, 508, 532.

anime 19 di Sossina...), selu u surovoj planini, udaljenom od Šušanja 4 milje. U njemu su bile dvije crkve: jedna **Sv. Nikole, porušena**, a druga **Sv. Ilije**, koja je prijetila da se sruši, sa potrebom za stvarima za misu, kao što su Sveti kamen i košulje.¹⁰⁹

*

Od rekognosciranih sakralnih spomenika, poznato je da se u sozinskom zaseoku *Ljubanica* – pod *Rudinom*,¹¹⁰ nalaze ruševine jedne jednobrodne crkvice sagrađene od pritesanog krečnjaka u prilično pravilnim redovima. Prema tipološkoj sistematizaciji crkava P. Mijovića, to je **tip jednobrodne zasvedene bazilike sa dva ojačavajuća luka i tri traveja**. Podijeljena je dakle u tri traveja, sa dva ojačavajuća luka, sa svodom napravljenim od sige. Približnih dimenzija 4 m širine i 9 m dužine, šezdesetih godina XX v. bila je sačuvana do visine od oko 3 m. Izgrađena je „negde“¹¹¹ u XIV vijeku.¹¹²

Može se samo pretpostaviti da je to bila crkva - koja je 1637. g. opisivana kao „*senza entrade*“ i kao „**pokrivena i u njoj ima par crkvenih stvari**“,¹¹³ koja se u citiranim izvorima pominje kao ***scoperto e mal provisto*** (1640.),¹¹⁴ kao glavna i kao i ostale zajednička objema vjeroispovijestima (1671); zidana malterom,

¹⁰⁹ *Relatione dello stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco...* op. cit., s. 20.

¹¹⁰ „Ljubanica“ i „Brijeg od Rudine“, njive; J. VUKMANOVIĆ, *Crmnica*, ... op. cit., str. 365.

¹¹¹ Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd 1962., str. 192.

¹¹² Pavle MIJOVIĆ, *Vječno na krajini, Bar-Ulcinj-Virpazar*, Cetinje-Beograd 1974., str. 46.; Zvezdan FOLIĆ, *Sakralni objekti i sveštenstvo u Crmnici*, Crmnica, Opšti dio, Virpazar 2009., str. 432.

¹¹³ I. JOVOVIĆ, *Barska dijeceza u aktima dubrovačkog i vatikanskog arhiva*, ... op. cit., str. 73, 81.

¹¹⁴ M. JAČOV, *Spisi kongregacije...* op. cit., str. 292-293.

ali koja je pretrpjela štete od potresa (1697), odnosno koja je porušena (1702) - a koja je bila posvećena Sv. Nikoli. Međutim, R. Novaković je naveo da je crkva Sv. Nikole na *Drijenku* poviše *Budiša* u Spiču iz XIV v. bila nekad u selu, privremenom boravištu bratstva *Škopelja* i da je oko nje bilo **groblje**. Istakao je i da su do skora tu na dan Sv. Nikole (22. maja) vršenja bogoslužjenja.¹¹⁵

Na 15 min. hoda južno od tunela na *Sutormanu* nalaze se temelji crkve **Sv. Mihaila (Mihajla)** pod *Malom Vrsutom*. Prema postojanju pilastara na bočnim zidovima vidi se da je bila podijeljena u tri traveja i zasvedena svodom poduhvaćenim ojačavajućim lucima. Približnih je dimenzija 5 m širine i preko 9 m dužine. Mogla bi poticati iz XIV v.¹¹⁶

Postoje pored toga na *Sutormanu* i *Sozini* dvije minijaturne **zavjetne crkvice** građene u suhozidu, **novijeg porijekla**. Crkva **Sv. Mihajla** u *Donjoj Sozini* je približnih dimenzija 6 m širine i 8 m dužine. Crkvu posvećenu Sv. Mihailu Arhanđelu u selu Sozini spominje barski nadbiskup Marko *Giorga* 1697. g.¹¹⁷ Međutim, kada piše o Šušanju on ističe: *Nekad su blizu ovom selu bila druga dva, koja su se nalazila među brdima, tj. Petarsci i Gorgnia Gora, koja zbog raznih i neprestanih napada lupeža bijahu primorana da napuste ta mjesta i sklone se u mjesta blizu mora, koja za svoju župnu crkvu imaju slavnog Sv. Mihovila Arhanđela, jednu od suvog zida, drugu sa malterom, obje pak pale i srušene tako da se samo na praznik gorepomenutog sv. Arhanđela ide procesionalno u ta brda, u tim crkvama se misi radi starih uspomena i na utjehu tog naroda koji masovno dođe.*¹¹⁸

¹¹⁵ R. NOVAKOVIĆ... op. cit., str. 203.

¹¹⁶ Đ. BOŠKOVIĆ, *Stari Bar*, Beograd 1962., str. 191.

¹¹⁷ Š. RASTODER, *Izvjestaj nadbiskupa Marka Giorga o stanju Barske ...* op. cit., str. 167, 169.

¹¹⁸ *Ibid.*, str. 165. Cfr.: „Mnogi su Zupčani ranije živjeli pod Sutormanom, za Crnim Kršem. ... Više današnje crkve u Zupcima, na mjestu Polačama nalazi se crkvina. Crkvu su razrušili Turci, kad su zavladao ovim krajevima. Po

Prema izvoru iz 1566. godine, *Antivarini*¹¹⁹ **Mathio Gorgnagora** i *Nicolo Cippogna* kovali su lažan turski novac (akče – *de qui a lire 3 per uno*, u koje su stavljali pola srebra, a pola bakra), što su pod torturom priznali. Krivotvorenje se odvijalo u slamnatom kućerku u Matiovom vinogradu; sa ovim i ranije navedenim licem radili su još i zlatari (*oresi*) *Piero* i *Nicolo* iz Herceg-Novog.¹²⁰

Još ranije, u mletačkim privilegijama Baru iz 1443. g., bilježe se pošedi Celestrina i *Billatrava* (*Bijela trava* u današnjem Donjem Šušanj) - *Susica* (Šušanj), Gornja Gora (ispod Sutormana; južno od lokaliteta *Stog* i istočno od lokaliteta *Petilje*¹²¹ u Šušanj), *Subsi*, *Toemili* i dr.¹²²

Crkva **Sv. Ilije** u *Veljim Kamenicama* je približnih dimenzija od preko 5 m širine i preko 9 m dužine.¹²³ Iako je riječ o Sutormanu, moguće je da tu crkvu pominje barski nadbiskup

drušu sela je velika razvalina, gdje je bila crkva **Sv. Mihaila**, koju su raznijeli Turci, kad su uzeli Bar. Uz crkvu je bilo groblje.“ A. JOVIĆEVIĆ, *Crnogorsko primorje i Krajina*, ... op. cit., str. 24.

¹¹⁹ Prema Izvještaju potestata Thomasa Pasqualiga od 4. februara 1566. godine, *sono stati scoperti et presi de qui Pietro et Nicolo Oresi monetarii di Castel Novo loco turchesco, li quali coll'aiuto di Nicolo Cippogna e Mathio Gorgnagora Antivarini battevano aspri falsi in questo territorio in uno casone de paglia in una vigna del Matheo, dove avevano fabricato una caverna de un passo e mezzo larghezza per quadro, et d'altra più della statura d'huomo coperta tavolla. ... ne quali ponevano mezzo argento e mezzo di rame, et quelli koje su slali u Herceg-Novu. Podvrgnuti torturi, priznali su sve.*

¹²⁰ Đ. BOŠKOVIĆ... op. cit., str. 270, 278, 279, 287.

¹²¹ Vladimir A. LUKŠIĆ, *Prosvjetna i kulturna misao u Spiću 1880 – 2005*, Sutomore 2005., str. 23.

¹²² Đ. BOŠKOVIĆ... op. cit., str. 163, 165.

¹²³ Đ. BOŠKOVIĆ, ... op. cit., str. 190.

Marko *Giorga* 1697. g. kao građenu od zida i pokrivenu, te 1703. g. barski nadbiskup Vicko Zmajević, navodeći da je priječila da se sruši.¹²⁴

* * *

Razmatranjem historiografskih saznanja, etnografskih zapisa i priloga, objavljenih i neobjavljenih izvora i uz analitički pristup preovlađujućim mišljenjima, istraživačka pažnja u ovom radu posvećena je geopolitičkim i posebno religijskim mijenama na posmatranom području, u razdoblju frekventnih društvenih zbivanja.

Iako predanje vezuje značajne migratorne procese na području Sozine za XVII vijek, raspoloživi izvori ukazuju da je njeno stanovništvo upravo u ovom periodu bilo brojno i vjerski uglavnom kompaktno. Pri tome, ne može se zanemariti nekadašnji mogući uticaj svetilišta na Ratau. Godine 1637. u dvadesetak katoličkih kuća na Sozini živjelo je oko 130 vjernika, dok je u istom broju domova nakon kratkog vremena njihov broj naveden kao znatno uvećan, kada je bilo zabilježeno 220 katolika. Iako izvještaji katoličkih prelata ukazuju na neposrednu prisutnost pravoslavnih, tek se 1671. godine pominje da crkve na Sozini služe pripadnicima i jedne i druge vjeroispovijesti. Na samom kraju XVII vijeka broj katolika na Sozini je značajan – čak 190 vjernika, dok su 1697. godine zabilježene tek dvije pravoslavne kuće. Međutim, pet godina kasnije, bilježe se sasvim drugačiji podaci, tako da su 1702. godine na Sozini evidentirane samo 3 katoličke kuće u kojima je živjelo 19 pripadnika te vjeroispovijesti.

Vjerovatno je geografski položaj Sozine mogao učiniti da u

¹²⁴ *Relatione dello stato d'Albania e Servia visitate da Vincenzo Zmajevich arcivesco ... op. cit., s. 20.*

izvještajima koji su dostavljani Kongregaciji za širenje vjere broj katolika oscilira ili ne bude sa sigurnošću utvrđen. Ne može se zanemariti ni mogućnost da je on iz sasvim određenih razloga uvećavan. Ipak, podatak iz 1671. godine govori o suživotu katolika i pravoslavnih i njihovom zajedničkom korišćenju sakralnih objekata, što potvrđuje da su migratorni procesi Sozine bili podstaknuti prije svega ekonomskim i bezbjednosnim razlozima.

Ono što analizirani istorijski izvori potvrđuju svakako je pošećivanje Sozine od strane značajnih katoličkih dostojanstvenika: fra Donata Jelića iza 1631. godine, barskih nadbiskupa: *Giorgia Bianchija* 1637. i moguće 1640. godine, misionara *Francesca de Leonardisa* najvjerojatnije 1641. godine, značajnog baroknog stvaraoca Andrije Zmajevića 1671. g. i vjerovatno Marka *George* 1697. g. Sozina se pominje i u izvještaju barskog nadbiskupa Vicka Zmajevića. Osim njih, kao župnici Sozine navode se Marin Jelić, 1671. g., Frano Jorga, 1697. g. i *Francesco* Galata 1702. godine - dvojica posljednjih bili su i pretendenti na položaj barskog nadbiskupa. Dragocjeni su podaci koji analizirani dokumenti daju o stanju, načinu izgradnje i uređenju sozinskih crkava, koje su i pored toga što se radilo o sakralnim objektima skromnije gradnje, za to vrijeme iscrpnije opisane nego crkve drugde u Crmnici i uz to atribuirane odgovarajućim patronima.

Ukoliko se postojeća historiografska saznanja kritički sagledaju, može se zapaziti izvjesna inercija u tumačenju izvora i poistovjećivanju granica doticaja i razmirica između Gluhog Dola i Paštrovića i sa Sozinom, budući da su Crmničani pretendovali na *Paštrovsku goru*, na kojoj su i imali pošede, ali da je prilikom razgraničenja 1838/41. g. ona potvrđena kao svojina Paštrovića. Izvjesnom konfundiranju granica Paštrovića prema Spiču dali su povoda pošedi Ratačke opatije. Kod etnoloških istraživanja utisak je da su pojedinačne, odnosno porodične predaje izdizane

na nivo opštosti. S druge strane, izvori iz 1571. i 1697. godine potcrtavaju poseban položaj Sozine u odnosu na Spič, ali i u odnosu na Paštroviće i indirektno, iako s najmanje odmaka u kasnijem spominjanju, na Crmnicu, dok stariji dokumenti ukazuju na pripadnost i usmjerenost Sozine Baru, odnosno svetilištu na Ratcu, kao i Gluhom Dolu.